

ӘОЖ 2616-7174

**ҒАЛАМДЫҚ АҚПАРАТТАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ
БАҚ**

Сатбаева Аружан Турганжанқызы

atstpva@gmail.com

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Журналистика және саясаттану факультетінің 1 курс
магистранты, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі – ф.ғ.д., профессор М.Б.Шиндалиева

Қазақстан Республикасының тәуелсіздігі жариялануымен оның тарихи даму парадигмасының өзгеруіне байланысты бұқаралық ақпарат құралдарының қызметі де түбегейлі өзгерістерге ұшырады. Шындығында, елдің алдында сапалы жаңа ақпараттық кеңістікті қалыптастыру және оны әлемдік жүйеге біртіндеп енгізу міндеті тұрды [2]. Тәуелсіз Қазақстан қабылдаған алғашқы заңнамалық актілердің қатарында «Баспасөз және өзге де бұқаралық ақпарат құралдары туралы» Заңы (1991 ж.) Қазақстанның дамудың демократиялық жолына түсуінің сенімді дәлелі болды. Бұл құжат сөз және баспасөз бостандығын жариялап, бұқаралық ақпарат құралдарының жұмыс істеуінің құқықтық қағидаларын қалыптастыруға түрткі болды.

Алайда, нарықтық экономика жағдайында Қазақстанның одан әрі жеделдетілген дамуы барысында бұқаралық ақпарат құралдары туралы республикалық заңның жұмыс істеуі отандық бұқаралық ақпарат құралдарының сапалы өсуі үшін барлық қажетті жағдайларды

қамтамасыз ету үшін жеткіліксіз болды. Сондықтан 1992 жылы сәуірде Қазақстан Республикасының Президенті жарлық шығарып, Үкіметке елдің өтпелі кезеңінде бұқаралық ақпарат құралдарын қорғау шараларын әзірлеуді тапсырды.

Қазақстандық бұқаралық ақпарат құралдары одан әрі дамуын 1995 жылы бүкілхалықтық референдумда Қазақстан Республикасының жаңа Конституциясын қабылдаумен алды. Қазақстан Республикасының жаңа Конституциясын қабылдау республикалық бұқаралық ақпарат құралдарының сапалы өсуіне қосымша түрткі болды, ол сипатталатын: мемлекеттің ақпараттық кеңістіктегі үстемдіктен кетуі; мемлекеттік қаржыландыру мен субсидиялардан БАҚ-қа мемлекеттік тапсырыстарға көшу; медиа объектілерді белсенді жекешелендіру; мемлекеттік емес (жеке, корпоративті және т.б.) бұқаралық ақпарат құралдарының қарқынды дамуы және т.б. Осы түбегейлі қайта құрулардың нәтижесінде Қазақстандық батыс журналистикасының модельдері мен форматтарын өз жұмысында қолдана отырып, Қазақстандық бұқаралық ақпарат нарығында принципиалды жаңа басылымдар, телеканалдар мен радиостанциялар пайда болды және электронды БАҚ-тың қызметі жүзеге асырыла бастады [3].

Сонымен қатар, Қазақстанда алғаш рет БАҚ қызметін экономикалық реттеу тетіктері құрылды. Атап айтқанда, «Қазақстан Республикасының салықтары және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы» (2001 ж.) Заңға өзгертулер мен толықтырулар енгізілді, соған сәйкес барлық мерзімді басылымдар, жарнамалық хабарлама 2/3 артық болғаннан басқа баспа өнімдерінің ауданы ҚҚС-дан босатылды. Сондай-ақ, телерадиокомпаниялардың өз өндірісінің өнімдерін өндіру және тарату бойынша айналымына салық салынбайтындығы туралы шешім қабылданды. Бұл салықтық жеңілдіктер ішкі ақпарат нарығының жалпы дамуына оң әсер етті [4].

Бүгінгі күні Қазақстан өзінің ұлттық ақпараттық нарығын қалыптастырды, оған кіретін: мемлекеттік емес БАҚ-тың басым сегменті (шамамен 80%), ақпараттық тақырыптық өрістің айтарлықтай дифференциациясы, ірі медиа-компаниялардың болуы және т.б. Мысалы, егер 1990 жылға дейін республикада тек 10 республикалық (мемлекеттік) газет-журналдар шығарылып, 21 телерадиоарна эфирде болса, қазіргі уақытта Қазақстанда тіркелген 8 248 бұқаралық ақпарат құралдары, 212 электронды БАҚ, интернет-аймағында шет мемлекеттердің 2 392 бұқаралық ақпарат құралдары, сондай-ақ 10 мыңнан астам домендік атаулар тіркелген. 200-ге жуық баспа құралдары қоғамдық бірлестіктерге, 20-дан астамы саяси партиялар мен қозғалыстарға, 10-нан астамы діни бірлестіктерге тиесілі [5].

Қазақстан Республикасының қазіргі заманғы бұқаралық ақпарат құралдары нарығы жалпы тауар нарығының маңызды сегментіне айналды, ондағы қағидалар жалпы экономикадағыдай жұмыс істейді. Елімізде бұған дейін бірқатар жеткілікті күшті бұқаралық ақпарат құралдары, ақпараттық медиа-холдингтер бар екендігі - жүргізіліп жатқан әлеуметтік-экономикалық реформалар мен саяси қайта құрулардың сөзсіз жетістіктерінің бірі. Либерализация және нарықтық реформалар бұқаралық ақпарат құралдарының сандық және сапалық өсуіне әкелді. Бүгінгі таңда БАҚ-тың даму қарқыны бойынша Қазақстан Орта Азия мен Кавказдың барлық дерлік елдерінен озып кетті. Қазақстанның медиа инфрақұрылымын дамытудағы көшбасшылығының дәлелі - бұл елде жыл сайынғы Еуразиялық медиа форум өтіп жатыр [6].

Мемлекет елде Интернет жүйесін, кабельді теледидарды және т.с.с жедел дамыту курсына мақсатты түрде жүргізуде. Бұқаралық ақпарат құралдарының заманауи ақпараттық технологияларды белсенді қолдануы, сондай-ақ «CaspioNet» ұлттық жерсеріктік жүйесі арқылы республикалық медиа өнімдерін таратуға қолдау көрсетіледі және ынталандырылады. Халықаралық ынтымақтастық кабельдік және спутниктік арналар арқылы кеңейіп, тереңдей түсуде. Қазіргі уақытта бұл елде BBC, CNN, Deutsche Welle, Radio Liberty, поляк Polonia каналы, Ресейлік және басқа арналар бар [7].

Қазақстандағы ғаламдық ақпараттандыру жағдайында БАҚ-тың заңдарды бұзғаны үшін жауапкершілігін арттыра отырып, жаңа құқықтық актілер әзірленіп, қабылданды. Бүгінгі таңда барлық дамыған елдерде БАҚ сөз бостандығын асыра пайдаланғаны үшін

заңнамалық және басқа жауапкершілік түрлерін алатындығын атап өткен жөн [8]. Азаматтық сектордың бұқаралық ақпарат құралдарының қызметіне тиісті бақылаудың болмауы елдің ақпараттық кеңістігінің жағдайына кері әсер етеді. Бұл жалпы Қазақстандық қоғамның, атап айтқанда саяси жүйенің өзгеру процесіне байланысты. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының жаңа Қылмыстық кодексінде шенеуніктердің азаматтарға тыйым салынбаған ақпараттар беруден бас тартқаны үшін, сондай-ақ журналистің заңды кәсіби қызметіне кедергі келтіргені үшін жауаптылығын көздейтін нормалар қамтылған.

Қазіргі уақытта Қазақстан БАҚ қызметін одан әрі ырықтандыру бағытын ұстануда. Бұл бағытта ең өзекті мәселе - «Бұқаралық ақпарат құралдары туралы» Қазақстан Республикасының жаңа Заңын қабылдау. Осы заң жобасы қазіргі уақытта еліміздің Парламентінде қаралуда [9].

XXI ғасырда Қазақстанның алдында уақытында шешуді қажет ететін жаңа шұғыл міндеттер тұр. Соның бірі ақпараттық кеңістікті және медиа нарықты одан әрі дамыту туралы мәселе болды. Бірінші кезекте қиындықтар барлық азаматтарға өздерін қызықтыратын кез-келген ақпаратпен танысуға мүмкіндік беру туралы конституциялық нормалардың орындалуына байланысты туындады [12]. Ақпараттық кеңістіктің жаһандануы жағдайында ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету және ұлттық мүдделерді қорғау мақсатында халықаралық терроризмнің, есірткінің заңсыз айналымының, ұйымдасқан қылмыстың, заңсыз көші-қонның және т.б. өсуі, бұл белгілі бір дәрежеде қолайсыз болып қалды. «Түрлі-түсті төңкерістер» мен басқа да экстремалды факторлардан кейін бұқаралық ақпарат құралдарын қолданыстағы жүйені құлатуға шақыру, соғыс пен қатыгездікті насихаттау, нәсілдік, ұлттық және діни төзімсіздік, азаматтардың жеке өміріне араласу мәселелері және олардың ар-намысы мен қадір-қасиетіне қарсы шабуылдар күшейе түсті [10].

Халықаралық ақпараттық қауіпсіздік саласындағы басты қауіп, құжатқа сәйкес, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану болып табылады: халықаралық құқыққа қайшы әскери және саяси мақсаттар үшін, егемендіктің беделін түсіруге, мемлекеттердің аумақтық тұтастығын бұзуға және халықаралық бейбітшілікке, қауіпсіздік пен стратегиялық тұрақтылыққа қауіп төндіруге бағытталған дұшпандық әрекеттер мен басқыншылық әрекеттерді жүзеге асыру үшін ақпараттық қару ретінде; террористік мақсаттар үшін, оның ішінде маңызды ақпараттық инфрақұрылым элементтеріне деструктивті әсер ету үшін, сондай-ақ терроризмді насихаттау және террористік қызметке жаңа жақтаушыларды тарту үшін; егеменді мемлекеттердің ішкі істеріне араласу, қоғамдық тәртіпті бұзу, ұлтаралық және мазхабтық араздықты қоздыру, нәсілшілдік пен ксенофобиялық идеяларды немесе жеккөрушілік пен кемсітушілік тудыратын идеяларды немесе теорияны насихаттау, зорлық-зомбылыққа итермелеу [13].

Еліміздің тұрғындарына да, белгілі бір аймақ тұрғындарына да әртүрлі бұқаралық ақпарат құралдарының ақпараттық әсер ету тәжірибесі қазіргі әлемде күннен-күнге дамып келеді. Батыстағы ақпарат агенттіктерінің Қазақстанға және ТМД елдеріне қарсы ақпараттық шабуылдары Қазақстанның әлемдегі саяси мәртебесін ТМД-ға мүше елдер үшін тартымсыз ету үшін ерекше қауіп тудырады, өйткені тиісті қарсылық қазірдің өзінде батыстық ақпараттық технологиялардың үстемдігіне әкелуде ақпараттық саланы, халықтың психикасын бұзады, жас ұрпақты моральдық тұрғыдан түсіреді, насихаттайтын тұтынушылық қоғамның агрессиясы мен стереотиптері. Ақпараттық соғыстың негізгі қатысушылары бұқаралық ақпарат құралдары болып табылады.

Өзге мемлекеттермен Қазақстан Республикасының БАҚ қарым қатынастарына мысал ретінде «Казинформ» алсақ болады. Казинформ: Ресейде, Өзбекстанда, Қырғызстанда, АҚШ-та, Қытайда, Бельгияда корреспонденттік желісі бар [15]. Агенттікте республиканың барлық аймақтарынан жедел ақпараттары бар. Билік пен саясат, экономика және қаржы, қоғам, әлем жаңалықтары, интеграция - Қазақстандағы, ТМД және Балтық елдеріндегі, алыс шетелдердегі өмірдің барлық негізгі аспектілері «Казинформ» ақпараттық агенттігінің назарында. Агенттіктің міндеттері «елдің көп қырлы саяси, экономикалық және мәдени

өмірінің жедел ақпараттық көрінісі, Қазақстан туралы сапалы талдамалық ақпарат тарату. Сондай-ақ, елдің позитивті халықаралық имиджін қалыптастыру, Қазақстанның әлемде, оның ішінде саяси және іскери топтар, шет елдердің медиа құрылымдары арасында танымал болу жөніндегі жұмыстарға қатысу»[11].

Келесі мысалда автор «Хабар» БАҚ алды. Телеарнаның ақпараттық презентациясының негізгі қағидалары «Хабар» агенттігінің принциптерімен бөлінбейді және «тиімділік, эксклюзивтілік және толықтығы» кіреді. Жаңалықтар барлық эфир уақытының үштен бірін алады. Ақпараттық бағдарламалар дирекциясында екі жүзден астам қызметкер жұмыс істейді. Ақпарат Қазақстандағы 14, ТМД елдеріндегі 5 меншікті бюролардан жиналады. Хабарламаларды Солтүстік жарты шардың 12 елінен келген меншікті тілшілеріміз жасайды. Телеарна мен сол аттас ақпараттық агенттік қазір Қазақстандағы ең ірі корреспонденттік желіге ие. Осыған қарамастан, «Хабар» өзінің шетелдік бөлімшелерінің санын жүйелі түрде көбейтіп келеді. Компания өзінің ақпаратымен қатар серіктестік бағдарламалар аясында әлемнің жетекші ақпараттық агенттіктерінің өнімдерін белсенді қолданады. Публицистикалық, ойын-сауық, музыкалық, спорттық және басқа бағдарламалар да өте танымал. Телеарналарда көрсетілетін сериалдардың, деректі және көркем фильмдердің рейтингі жоғары. Телеарна әлемдік деңгейдегі спорт жарыстарын тікелей эфирде көрсетеді. Техникалық жабдықтар маңызды саяси және мәдени іс-шараларды оқиға орнынан тікелей эфирде таратуға мүмкіндік береді [15]. Мысалы, референдумды қолдауға арналған митингілерді қамту телеарна қызметіндегі 2011 жылғы ең маңызды оқиға болды.

Ақпараттық жағынан бай «Хабар» сайты (www.khabar.kz) (үш тілде: қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде ұсынылған), оның құрамына келесі айдарлар кіреді: саясат, экономика, қоғам, спорт, мәдениет, төтенше жағдай, әлемде, теледидарлық бағдарлама, радио, блогтар, форум, арнайы жобалар, сайлау, мемлекеттік сатып алулар. Пайдаланушы сайттың мәліметтер базасын пайдаланып өзіне қызықтыратын кез-келген ақпаратты оңай таба алады.

Қазақстан Республикасының тұңғыш ұлттық спутниктік ақпараттық-ағартушылық «CaspioNet» телеарнасы 2002 жылдың 25 қазанында эфирге шыға бастады. Ол «Хабар» Агенттігі »АҚ құрамына кіреді. «Каспионетті» Еуропаның, Орта Азияның, Закавказьенің, Таяу Шығыстың және Африканың солтүстігіндегі 63 елде тамашалады. Арнаның аудиториясы ауқымды - 99 миллион адам. CaspioNet-тегі барлық материалдар үш тілде - қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде жарияланған. Жұмыс күндері телеарнаның бағдарламасы 3 сағаттық тілдік блоктар қағидаты бойынша құрылады, олардың әрқайсысы: жаңалықтар, іскерлік жаңалықтар, спорт, ауа-райы, сонымен қатар тақырыптық журналдар мен өздері шығаратын бағдарламалар. Кейбір бағдарламалар ерекше қызығушылық тудырады. Сонымен, «Қазақстан: достықтың рецепті» («Қазақстан: достық рецепті») телешоуы Қазақстан Республикасының аумағында тұратын диаспоралардың өмірі туралы баяндайды. Әр бағдарлама белгілі бір этностың өмірі туралы сюжетке негізделген. «Дала ертегілері» - Джонатан Ньюэллдің Қазақстанды шетелдік журналистің көзімен бейнелейтін авторлық бағдарламасы [3]. Спутниктік телеарнаның сайты оның құрылымында «Хабар» АҚ сайтына іргелес - Қазақстандағы және әлемдегі саяси, экономикалық, әлеуметтік, мәдени іс-шаралардың барлық спектрін caspionet.kz сайтынан таба аласыз, үшеуінің бірін таңдай аласыз. тілдері (қазақ, орыс, ағылшын).

Бүгінгі спутниктік телеарнаның басты міндеті - шетелдік көрермендерге Қазақстандағы оқиғалардың толық көрінісін ұсыну мүмкіндігі. Қазақстандық жеке «31 арна» 1992 жылы 24 қазанда ТРК ретінде көрсетіле бастады. Бұл 31 арналы медиахолдингтің бөлігі. Қазақстанның барлық облыс орталықтарында хабар таратады. Алматыда алғашқы эфир 1993 жылы 12 сәуірде өтті. 2003 жылы телеканал Intelsat 904 жер серігінен сандық форматта хабар тарата бастады, бұл қамту аймағын едәуір кеңейтті. Ал 2008 жылы жаңартылған форматта хабар таратады [1].

Сөз бостандығына және бұқаралық ақпарат құралдарының бостандығына Қазақстан Республикасы өз келісімін білдірген БҰҰ мен Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымының құжаттарымен кепілдік берді.

2005 жылғы қарашада Қазақстан Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіні (ICCPR) ратификациялады. 2. Біріккен Ұлттар Ұйымының келісімі заңды күші бар. Осыған байланысты, біз ICCPR сонымен қатар 19-баптың мәтінінде көрсетілген пікір білдіру құқығына кепілдік беретінін атап өтеміз: 1. «Әркім өз пікірін еркін ұстануға құқылы». 2. Әркімнің өз пікірін еркін білдіруге құқығы бар; бұл құқық мемлекеттік шекараларға қарамастан барлық түрдегі ақпараттар мен идеяларды іздеу, алу және тарату еркіндігін, ауызша, жазбаша түрде немесе баспасөз арқылы немесе бейнелеудің көркем формалары арқылы немесе өздері таңдаған басқа тәсілдермен қамтиды». Осы орайда, Қазақстан Республикасы Конституциясының 4-бабының 3-бөлігінде салтанатты түрде: «Республика ратификациялаған халықаралық шарттар оның заңдарынан басымдығы бар және халықаралық шарттан туындайтын жағдайларды қоспағанда, тікелей қолданылатынын ескертеміз. оны қолдану заң шығаруды талап етеді».

Дүние жүзі бойынша журналистердің бірлігіне қол жеткізу үшін Біріккен Ұлттар Ұйымы көптеген жұмыстар жасады, олар бірнеше рет баспасөзге қатысты мәселелермен айналысты. Егер БҰҰ барлық халықаралық журналистік ұйымдардың өкілдерін шақырса, бұл үлкен үлес болар еді. Бірақ БҰҰ Халықаралық Журналистер ұйымына қатысты дискриминациялық саясат жүргізді, оның экономикалық және әлеуметтік кеңестегі консультативтік мәртебесін қайтару туралы өтініші әлі талқыланбаған. IOG-тің экономикалық және әлеуметтік кеңестегі консультативтік мәртебесін алып тастау туралы шешім 1950 жылы 20 шілдеде қабылданды және ешқандай себептермен негізделмеген. Бұл саяси ой-пікірлермен айқын түрткі болды және IOG-ге қарсы, ең алдымен, американдық газеттер гильдиясының өкілдері жүргізген науқанның нәтижесі болды. IOW мақсаттары, оның қызметі халықаралық толеранттылық атмосферасын құруға, халықтар арасындағы достық қатынастарды дамытуға, бейбітшілікті қорғауға алып келеді - осының бәрі БҰҰ Жарғысына толық сәйкес келді және болып қала береді. Сондықтан экономикалық және әлеуметтік кеңес өз шешімін дәлелдеу үшін ешқандай себеп бере алмады. 1954 жылы 20 қаңтарда IOJ консультативті жарғыны үкіметтік емес ұйым ретінде экономикалық және әлеуметтік кеңеске қайтару туралы мәселе көтерді. Сұраным, басқалармен қатар, БҰҰ талаптарына сәйкес келетін Жарғы мен IOJ қызметіне негізделген.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. WHOIS.1IN.KZ. Кто первый в Казнете?: <http://whois.1in.kz/>
2. Zakon.kz Информационный портал: <http://fin.zakon.kz/100571-v-konce-2007-goda-kolichestvo.html>
3. Деловой журнал «Казахстан»: <http://skazhu.kz/?p=41>
4. Журнал цифровой цивилизации DIGITAL Kazakhstan: <http://www.dgt.kz/>
5. Журналистика и медиаобразование-2008: сборник трудов III Международной научно-практической конференции. Том 1/под ред. проф. Короченского А. П.. - Белгород: БелГУ, 2008. - 368 с.
6. Законодательство о СМИ стран бывшего СССР: Т.1 / под ред. Г.В. Винокурова, А.Г. Рихтера, В.В. Чернышова. - М.: Институт проблем информационного права, 2002. -592 с. - (Журналистика и право; Вып.31).
7. Институт Политических Решений: <http://www.ipr.kz/kipr/3/1/66>
8. Казахстанский торрент трекер vnete.kz: <http://vnete.kz>
9. Казинформ: <http://www.inform.kz/indexrus.html>
10. КТК: <http://ktk.kz/art/?id=98>
11. КУРСИВ.kz: <http://www.kursiv.kz/companii-i-rinki/1195203575-kaznet-prilichno-zarabotal.html>
12. Номад: <http://www.nomad.su>
13. Самое интересное в Казнете: http://bestkz.blogstop.com/2009/08/blog-post_3153.html
14. Хабар: <http://www.khabar.kz/>

15. Вартанова Е. Л., Гутова М. И., Иваницкий В. Л. Энциклопедия мировой индустрии СМИ: Учеб. Пособие для студентов вузов / - М.: Аспект Пресс, 2006. - 376 с.